

Prolog

SUBOTA, 26. APRIL 1986, 4.16 PO PODNE
NUKLEARNA ELEKTRANA ČERNOBILJ, UKRAJINA

Viši poručnik Aleksandar Logačev je voleo radijaciju onako kako drugi muškarci vole svoje žene. Logačev, Visok, zgotan dvadesetšestogodišnjak, kratko podšišane crne kose i ledeno plavih očiju, stupio je u sovjetsku armiju još kao dečak. Dobro su ga obučili. Instruktori vojne akademije kraj Moskve u obuci su koristili smrtonosne otrove i radijaciju, bez zaštite. Obišao je lokaciju za izvođenje testova kraj Semipalatinska u Kazahstanu i opustošenu oblast Istočnouralskog radioaktivnog traga, gde su radioaktivni ostaci akcidenta pod velom tajne još uvek trovali tu oblast; zbog obuke je otišao čak do udaljenih ostrva Novaje Zemlje, visoko u Arktičkom krugu, kojima je bio zabranjen pristup, nulte tačke detonacije užasne *Car-bombe*, najvećeg termonuklearnog uređaja u istoriji.

Logačev je, kao vodeći oficir za radijaciono izviđanje 427. mehanizovanog puka snaga civilne odbrane Kijevske oblasti odlikovanog Ordenom crvene zastave, znao kako da zaštititi sebe i svoj tročlani tim od nervnih agenasa, biološkog oružja, gama zračenja i radioaktivnih čestica: obavljao je svoj posao prema udžbeniku; oslanjao se na svoju dozimetrijsku opremu i, kad bi se ukazala potreba, koristio je medicinske komplete za prvu pomoć za nuklearno, bakterijsko i hemijsko ratovanje iz njihovog oklopnog vozila. Ali osim toga, verovao je da je najbolja zaštita psihološka. Najveća opasnost pretila je onima koji su puštali da strah od radijacije ovlada njima. Ali oni koji su voleli i cenili njeno avetinjsko prisustvo, koji su razumeli njene hireve, mogli su da podnesu čak i najintenzivnije bombardovanje gama zracima a da očuvaju zdravlje.

Dok je tog jutra žurio kroz periferiju Kijeva na čelu kolone od preko trideset vozila mobilisanih zbog vanredne situacije u nuklearnoj elektrani Černobilj, Logačev je s pravom osećao samouverenost. Prolećni vazduh koji je pirkao kroz otvore oklopnih izviđačkih kola nosio je miris drveća i sveže pokošene trave. Njegovi ljudi, okupljeni na terenu za smotru noć pre mesečne inspekcije, bili su uvežbani i spremni. Komplet instrumenata za detekciju radioaktivnog zračenja – uključujući nedavno montiran elektronski uređaj dvostruko osetljiviji od starog modela – zujao mu je lenjo pod nogama, ne otkrivajući ništa neobično u okruženju.

Ali kad su malo kasnije tog jutra prišli nuklearki, postalo je jasno da se desilo nešto vanredno. Alarm dozimetra se prvo oglasio kad su prošli betonsku oznaku oblasti kompleksa nuklearne elektrane i poručnik je izdao naređenja da se vozilo zaustavi i da se zabeleže očitavanja: 51 rentgen na čas. Da su samo jedan sat čekali na tom mestu, apsorbovali bi maksimalnu dozvoljenu dozu zračenja za sovjetske vojnike u slučaju rata. Nastavili su, prateći stubove visokonaponskih vodova koji su se nizali u smeru nuklearne elektrane; očitavanja sa instrumenata su rasla, a onda pala.

Tada su, dok su oklopna kola tutnjala betonskom obalom rashladnog kanala, napokon počeli da se naziru obrisi Jedinice četiri nuklearne elektrane Černobilj – Logačev i njegov tim su ćutke zurili u nju. Krov dvadesetospratnice je zjapio, njeni gornji nivoi pocrneli i pretvoreni u gomilu šuta. Mogli su da vide razbijene ploče armiranog betona, prevrnutе grafitne blokove i, tu i tamo, svetlucava metalna kućišta gorivnih sklopova iz jezgra nuklearnog reaktora. Oblak pare dizao se iz ruševine u suncem obasjano nebo.

Ipak, naređeno im je da sprovedu temeljno izviđanje elektrane. Njihovo oklopno vozilo klizilo je u smeru suprotnom od smera kazaljke na satu brzinom od deset kilometara na čas. Vodnik Vlaskin je diktirao očitavanja radijacije s novih instrumenata i Logačev ih je unosio u mapu, koju je nacrtao na listu pergament papira hemijskom olovkom i flomasterom: 1 rentgen na čas, potom 2, onda 3. Skrenuli su nalevo i brojke su naglo počele da rastu: 10, 30, 50, 100.

„Dvesta pedeset rentgena na čas!“, viknuo je vodnik, razrogačivši oči.

„Druže poručniče –“, počeo je, i pokazao na radiometar.

Logačev je pogledao na digitalni indikator i kosa mu se digla na glavi: 2080 rentgena na čas. Nemoguća brojka.

Logačev se trudio da ostane pribran i da ne zaboravi šta je pisalo u udžbeniku, savladati sopstveni strah. Ali njegova obuka ga je izneverila i poručnik je čuo sebe kako panično viče na vozača, prestravljen mogućnošću da bi kola mogla da stanu.

„Zašto voziš tuda, prokletinjo? Jesi li poludeo?“, vikao je. „Ako se kola pokvare, pomrećemo svi za petnaest minuta!“

DEO 1

RAĐANJE JEDNOG GRADA

Sovjetski Prometej

Na zvuk sporih udara sve bližih krila propelera, crne ptice vinule su se u nebo, razletevši se nad smrznutim livadama i biserastim čvorovima pritoka i bara koje su premrežavale sliv reke Pripjat. Daleko ispod, do kolena u snegu, dok mu se dah ledio u vazduhu, Viktor Brjuhanov je čekao da stigne nomenklatura iz Moskve.

Kad se helikopter spustio na tlo, delegacija ministara i zvaničnika Komunističke partije s mukom je gazila po ledenom polju. Surova hladnoća nagrizala je njihove teške vunene kapute i štipala ispod visokih krznenih šubara. Prvi čovek Ministarstva energetike i elektrifikacije SSSR-a i viši partijski rukovodioci iz Sovjetske Socijalističke Republike Ukrajine pridružili su se Brjuhanovu na mestu na kom je trebalo da počne njihov smeli novi projekat. Sa samo trideset četiri godine, promućurni, ambiciozni i posvećeni čovek Partije, Brjuhanov, došao je u zapadnu Ukrajinu s naređenjem da započne izgradnju onoga što će – prema zamislama arhitekata sovjetskog centralnog planiranja – postati najveća nuklearna elektrana na planeti.

Okupivši se na obali reke, dvanaest ljudi je konjakom nazdravilo svojim planovima. Prema uputstvima državnog fotografa, pozirali su između lopata i teodolita, s nezgrapnim prizemljenim helikopterom u pozadini. Stajali su u snegu i posmatrali kako ministar Neporožni centimetar po centimetar zabada ceremonijalni kočić u čelično tlo.

Bio je 20. februar 1970. Posle višemesečnog razmatranja, sovjetske vlasti su se napokon složile oko imena nove nuklearne elektrane koja će jednog dana proneti slavu sovjetskog nuklearnog inženjerstva širom sveta. Lomili su se između nekoliko opcija: Severni Kijev ili Severna Ukrajina ili, možda, Nuklearna elektrana Pripjat. Ali na kraju je Vladimir Ščerbicki, uvaženi vođa Komunističke partije Ukrajine, potpisao dekret kojim je potvrđeno da će se nuklearna elektrana nazvati po glavnom gradu regiona: malom, ali drevnom

gradu s dve hiljade stanovnika, udaljenom četrnaest kilometara od mesta na kom su Brjuhanov i njegovi šefovi stajali na snegom prekrivenom polju.

Grad Černobilj osnovan je u dvanaestom veku. Narednih osamsto godina tamo su živeli seljaci koji su ribarili u rekama, napasali krave po livadama i skupljali pečurke u gustim šumama severozapadne Ukrajine i južne Belorusije. Nakon stalnih pogroma, čistki, gladi i ratova, Černobilj je u drugoj polovini dvadesetog veka napokon dočekao mir. Postao je spokojan centar provincije s nekoliko fabrika, bolnicom, bibliotekom, Domom kulture; imao je i malo brodogradilište za opsluživanje tegljača i šlepova koji su krstarili Pripjatom i Dnjeprom, dvema rekama što su se spajale u blizini. Voda je prožimala okolnu prirodu, ravan pejzaž bez kraja, sa vresištima, močvarama i vlažnim šumama koje su pripadale slivu reke Dnjepar, mreži od trideset dve hiljade pritoka koja je prekrivala bezmalo pola Ukrajine. Samo petnaest kilometara nizvodno od lokacije odabrane za novu nuklearnu elektranu, Pripjat se ulivao u Dnjepar. Reka je nastavila do takozvanog Kijevskog mora, velikog hidroelektričnog rezervoara koji je opsluživao pijaćom vodom dva i po miliona građana glavnog grada republike, na dva sata vožnje u smeru jugoistoka.

Viktor Brjuhanov je u Černobilj došao nešto ranije te zime. Odseo je u jedinom hotelu u gradu: sumornoj jednospratnici u Sovjetskoj ulici. Sitan, ali atletski građen, imao je usko, napeto lice, maslinasti ten i guste, crne kovrdže. Brjuhanov je bio najstariji od četvoro dece. Roditelji su mu bili Rusi, ali odrastao je u Uzbekistanu, u planinama sovjetske centralne Azije. Izgledao je egzotično: major lokalnog ogranka KGB-a je pri prvom susretu pomislio da bi mladi direktor mogao biti Grk.

Seo je na krevet u hotelu i izvadio sadržaj svoje aktovke: beležnicu, nacрте i drveni šiber. Iako je sad bio direktor i, u tom trenutku, jedini zaposleni u nuklearnoj elektrani Černobilj, Brjuhanov je malo šta znao o nuklearnoj energiji. Na Politehničkom institutu u Taškentu studirao je elektrotehniku. Vrlo brzo je napredovao od nebitnih poslova u radionici za turbine u jednoj hidroelektrani u Uzbekistanu do nadziranja otvaranja najveće ukrajinske elektrane na ugalj u Slavjansku, na industrijskom istoku republike. Ali u Ministarstvu energetike u Moskvi, znanje i iskustvo bili su slabije kvalifikacije za rukovodstvo nego lojalnost i sposobnost da se uradi šta treba. Tehničke stvari su se mogle prepustiti stručnjacima.

Početak sedamdesetih, u nastojanju da namiri rastuće potrebe za električnom energijom i da uhvati korak sa Zapadom, SSSR je pokrenuo hitan program izgradnje reaktora. Sovjetski naučnici su nekad prisvajali epitet vodećih u nuklearnom inženjerstvu u svetskim razmerama, a 1954. godine su zadivili svoje kapitalističke kolege konstruisavši prvi reaktor za proizvodnju električne energije u komercijalne svrhe. Ali od tada su toliko posustali da se situacija činila beznadežnom. Jula 1969, dok su američki astronauti dovršavali poslednje pripreme za sletanje na Mesec, sovjetski ministar energetike i elektrifikacije je naložio agresivno širenje nuklearnih elektrana. Zacrtao je ambiciozne ciljeve za mrežu novih elektrana po celom evropskom delu Sovjetskog Saveza, sa gigantskim reaktorima za masovnu proizvodnju, koje bi se gradile od Finskog zaliva do Kaspijskog jezera.

Te zime, kako su se šezdesete godine bližile kraju, ministar energetike pozvao je Brjuhanova u Moskvu i ponudio mu novo zaduženje. Reč je bila o projektu od nemerljivog prestiža. Ne samo da će to biti prva nuklearna elektrana u Ukrajini, već i još neosvojena teritorija za Ministarstvo energetike i elektrifikacije koje nikad nije izgradilo nuklearnu elektranu od nule. Svaki reaktor u SSSR-u je do tada konstruisan u Ministarstvu za srednju mašinogradnju: bila je to organizacija iz senke iza svakog sovjetskog programa atomskog naoružanja, toliko tajanstvena da je čak i njen naziv bio obmanjujući, osmišljen tako da ne budi radoznalost. Ali bez obzira na sve izazove, Brjuhanov je, kao iskreni posvećenik, rado pristao da ponese zastavu Crvenog atoma.

Sedeći sam na krevetu u svojoj hotelskoj sobi, mladi inženjer počeo je da poima svoju odgovornost za izvođenje projekta procenjenog na gotovo 400 miliona rubalja, a sve što je imao bila je čistina. Napravio je spisak materijala za početak izgradnje i, koristeći šiber, izračunao prateće troškove. Potom je svoju procenu podneo državnoj banci u Kijevu. Gotovo svaki dan putovao je autobusom do tog grada; kad nije bilo autobusa, stopirao je. Kako projekat nije imao knjigovođu, još uvek nije postojao platni spisak i on nije primao platu.

Pre nego što je Brjuhanov mogao da počne gradnju same nuklearne elektrane, morao je da uspostavi infrastrukturu za transport materijala i opreme do lokacije: prugu od železničke stanice u obližnjem Janovu; novo pristanište na reci za isporuke šljunka i armiranog betona. Angažovao je građevinske radnike, i uskoro je rastuća armija muškaraca i žena za bagerima i ogromnim BelAZ kiper kamionima počela da probija puteve kroz šumu

i da ravna mrki krajolik. Da bi se smestio i obezbedio smeštaj za novog knjigovođu i radnike koji su živeli na gradilištu, Brjuhanov je organizovao privremeno naselje na obližnjoj šumskoj čistini. Taj grozd brvnara na točkovima, od kojih je svaka bila opremljena malom kuhinjom i šporetom na drva, novi stanovnici nazvali su jednostavno *Lesnoj* — „drveni“. Kad je počelo da otopljava, Brjuhanov je uredio da se izgradi škola u kojoj su deca mogla da se školuju do četvrtog razreda. Avgusta 1970. u Lesnoj mu se pridružila njegova mlada porodica: žena Valentina, njihova šestogodišnja ćerka Lilia i sin Oleg, još beba.

Valentina i Viktor Brjuhanov su prvu deceniju zajedničkog života proveli pomažući ostvarenje sna socijalističke elektrifikacije. Černobilj je bila treća elektrana u šest godina čiju izgradnju je pratila ta porodica. Valentina i Viktor su se upoznali kao mladi specijalisti, radeći na izgradnji hidroelektrane u Angrenu, sto kilometara od Taškenta, glavnog grada Uzbekistana. Valentina je bila pomoćnik inženjera za turbine, a Viktor, tek diplomirao, bio je pripravnik. Planirao je da se vrati na univerzitet da završi magistarske studije kad ga je vođa njegovog odseka hidroelektrane ubedio da ostane: „Sačekaj“, govorio mu je, „ovde ćeš sresti buduću ženu!“ Zajednički prijatelji su upoznali Viktora i Valentinu u zimu 1959. godine: „Udavićeš se u njenim očima“, obećali su mu. Zabavljali su se tek nešto više od godinu dana a onda su se venčali decembra 1960. u Taškentu; Lilia je rođena 1964.

Valentini se Lesnoj činio kao magično mesto, s desetak porodica okupljenih u privremenim kolibama; noću, kad bi uminula rika buldožera i bagera, baršunasta tišina spustila bi se na proplanak, dok bi se kroz tamu probijala samo svetlost usamljene lampe i huk sova. Kako bi nadahnuli radnike da ostvare zadate građevinske ciljeve, iz Moskve su svaki čas slali slavne sovjetske zabavljače da izvode predstave i koncerte, među njima i romsku superzvezdu Nikolaja Sličenkina s njegovom trupom. Porodica je živela u šumskoj naseobini naredne dve godine, dok udarničke brigade nisu u peščanom tlu iskopale prvu jamu za reaktor i napravile ogromni rezervoar – veštačko jezero dužine 11 kilometara i širine 2,5 kilometra, koje je moglo da obezbedi milione kubnih metara vode za hlađenje neophodne za funkcionisanje četiri masivna reaktora.

U međuvremenu, Viktor je nadgledao nastajanje sasvim nove naseobine kraj reke – *atomgrada*. Projektanti su isplanirali naselje, na kraju nazvano Pripjat, gde bi s porodicama živelo više hiljada ljudi koji će jednog dana

raditi u kompleksu nuklearne elektrane. Izgradnja spavaonica i stambenih zgrada završena je 1972. godine. Novi grad podignut je tako brzo da u prvom trenutku nije bilo asfaltiranih puteva niti toplane za zagrevanje stambenih zgrada. Ali stanovnici su bili mladi i puni entuzijazma. Prva grupa specijalista koji su pristigli bili su idealisti, pioniri nuklearne budućnosti, željni da preobrazu svoju domovinu novom tehnologijom. Za njih su ti problemi bili banalni: noću su spavali u kaputima i tako su se grejali.

Valentina i Viktor su se uselili među prvima, u zimu 1972. godine, uzevši trosobni stan u Lenjinovom bulevaru br. 6, odmah na ulazu u novi grad. Dok su čekali da se završi prva škola, njihova ćerka Lilia svakog dana bi se s nekim odvozila kamionom ili kolima u Lesnoj, gde je pohađala časove u šumskoj školi.

Prema regulativama sovjetskog planiranja, Pripjat je od same elektrane bio razdvojen „sanitarnom zonom“ u kojoj je bila zabranjena izgradnja, da bi se obezbedilo da stanovništvo ne bude izloženo poljima jonizujućeg zračenja niskog nivoa. Ali grad je ipak bio dovoljno blizu elektrane da bi se putem do nje stiglo za manje od deset minuta – za koliko vrana preleti tri kilometra. Kako se grad razvijao, njegovi stanovnici su počeli da grade vikendice u sanitarnoj zoni, jedva čekajući da se oglušu o pravila i podignu kakvu daću s povrtnjakom.

Prvobitne instrukcije Viktora Brjuhanova za černobiljsku elektranu nalažale su konstrukciju para nuklearnih reaktora – novog modela znanog po akronimu RBMK za *Реактор Большой Мощности Канальный*, nuklearni reaktor velike snage kanalnog tipa. U skladu sa sovjetskom slabošću prema grandioznosti, RBMK je bio i fizički veći i veće snage od bilo kog dotad sagrađenog reaktora na Zapadu, i, teorijski, svaki je mogao da proizvede 1.000 megavata električne energije, dovoljno za potrebe barem milion modernih domaćinstava. Po rokovima koje su zadali njegovi šefovi u Moskvi i Kijevu, od Brjuhanova se zahtevala nadljudska brzina izvođenja: prema pojedinostima iz devete petoletke, prvi reaktor je trebalo da proradi decembra 1975, a drugi pre kraja 1979. Brjuhanov je vrlo brzo uvideo da je taj plan bilo nemoguće ostvariti.

Kad je mladi direktor započeo svoj posao u Černobilju 1970. godine, socijalistički ekonomski eksperiment već je nazadovao. SSSR je klecao pod

teretom decenija centralnog planiranja, besmislene birokratije, ogromnih vojnih izdataka i endemske korupcije – bio je to početak nečega što će kasnije prozvati Era stagnacije. Nestašice i „uska grla“, krađe i pronevere nagrizzali su gotovo svaku industriju. Nuklearno inženjerstvo nije bilo izuzetak. Od samih početaka, Brjuhanovu je falila oprema za izgradnju. Ključni mehanički delovi i građevinski materijal često nisu uopšte stizali, ili bi stigli prekasno i manjkavi. Čelika i cirkonijuma – materijala neophodnog za kilometarske cevi i stotine gorivnih sklopova koji bi vodili kroz srce gigantskih reaktora – bilo je u malim količinama; cevi i armirani beton za nuklearne namene neretko su bili tako lošeg kvaliteta da su morali da se bacaju. Kvalitet izrade na svim nivoima sovjetske proizvodnje bio je tako loš da su građevinski projekti u okviru energetske industrije morali da imaju dodatnu fazu znanu kao predinstalacioni remont. Po isporučivanju iz fabrike, svaki novi deo opreme – transformatori, turbine, menjači – bio bi rastavljen do poslednjeg šrafčića, proveren, potom ponovo sastavljen prema originalnoj specifikaciji onako kako je inicijalno i trebalo da bude. Tek onda bi mogao da se instalira bez rizika. Takav nepotrebnii dupli posao značio je mesece kašnjenja i milionske dodatne troškove za svaki projekat izgradnje.

Pred kraj 1971. i početkom 1972. godine Brjuhanov se mučio s razmiricama radnika i sukobima između građevinskih nadzornika i neprestano je trpeo prekore od rukovodilaca Komunističke partije u Kijevu. Radnici su se žalili na nedovoljno hrane i duga čekanja u menzi na gradilištu; nije uspeo da pripremi procenu troškova i dokumentaciju o nacrtima; probijao je rokove i nije bio ni blizu mesečnim radnim kvotama koje je nalagala Moskva. I tu nije bio kraj: novim stanovnicima Pripjata bili su potrebni pekara, bolnica, dom kulture, tržni centar. Trebalo je sagraditi još stotine stanova.

Napokon, jula 1972, iscrpljen i razočaran, Viktor Brjuhanov se odvezao do Kijeva na sastanak sa svojim nadređenim iz Ministarstva energetike i elektrifikacije. Bio je direktor Nuklearne elektrane Černobilj nešto manje od tri godine, a elektrana još uvek nije počela da niče. Ali sad je nameravao da da ostavku.

Iza svih katastrofalnih neuspeha SSSR-a tokom Ere stagnacije – iza kleptokratskog fušerisanja, nepotizma, nadmene neefikasnosti i pogubnog bahaćenja u planskoj ekonomiji – ležala je monolitska moć Komunističke partije. Partija je potekla od jedne od frakcija koje su se borile za vlast u Rusiji nakon

revolucije 1917. godine, naizgled da bi predstavljala volju radnika, ali vrlo brzo je uspostavila kontrolu nad jednopartijskom državom – s namerom da vodi proleterijat ka „istinskom komunizmu“.

Za razliku od pukog socijalizma, pravi komunizam je bila marksistička utopija: „besklasno društvo s neograničenim mogućnostima za ljudska dostignuća“, egalitarijanski san o samoupravljanju. Kako je revoluciju zamenila politička represija, rok da se uspostavi taj meritokratski Šangrila se stalno pomerao dalje u budućnost. Ipak, Partija se držala svoje misije nametanja zapovesti marksizma–lenjinizma, okoštavajući se u ideološki aparat plaćenih funkcionera s punim radnim vremenom koji je nominalno bio odvojen od vlade, ali je u realnosti kontrolisao donošenje odluka na svim nivoima u društvu.

Decenijama kasnije, Partija je uspostavila sopstvenu strogu hijerarhiju ličnih patronata i imala moć da imenuje osobe na celu klasu uticajnih pozicija kolektivno znanih kao *nomenklatura*. Partijski rukovodioci su nadgledali svaku radionicu, civilno ili vojno preduzeće, industriju i ministarstvo; bili su to aparatčici, koji su činili birokratiju iz senke političkih funkcionera širom sovjetske imperije. Iako je zvanično svaku od petnaest republika SSSR-a vodilo zasebno Veće ministara, na čijem čelu je bio predsednik vlade, u praksi je kontrolu imao nacionalni vođa – prvi sekretar – Komunističke partije svake republike. Nad svima njima, koji su prenosili direktive iz Moskve, bio je Leonid Brežnjev granitnog lica, generalni sekretar Komunističke partije Sovjetskog Saveza, predsedavajući Politbiroa, i *de facto* vladar 242 miliona ljudi. Ovakva institucionalizovana kontrola pokazala se konfuznom i kontraproduktivnom za glatko upravljanje modernom državom, ali reč Partije je uvek bila poslednja.

Nisu svi mogli da postanu članovi Partije. Tome je prethodio iscrpan proces kandidovanja i odobravanja, podrška članova i plaćanje redovnih članarina. Do 1970. godine tek svaki petnaesti građanin Sovjetskog Saveza priman je u partiju. Ali članstvo je donosilo korist i prednosti dostupne samo eliti, uključujući nabavke u prodavnicama sa ograničenim pristupom i strane časopise, zasebnu klasu zdravstvene nege i mogućnost putovanja u inostranstvo. Što je najvažnije, bez partijske knjižice bilo je teško napredovati na bilo kakvu višu poziciju, i izuzeci su bili retki. Godine 1966, kad se Viktor Brjuhanov učlanio, Partija je bila sveprisutna. Na poslu, račune je polagao na dva mesta: neposrednim nadređenima i komitetu mesne Komunističke

partije. Ništa se nije promenilo ni kad je postao direktor nuklearne elektrane. Dobijao je direktive od Ministarstva energetike u Moskvi, ali je morao da ispunjava zahteve oblasnog partijskog komiteta u Kijevu.

Iako su početkom sedamdesetih mnogi članovi Partije još uvek verovali u principe marksizma-lenjinizma, pod pretećim okom Brežnjeva i njegove pratnje u vidu parazitske, gerijatrijske bratije, ideologija se svela maltene na dekoraciju. Masovnim čistkama i nasumičnim pogubljenjima tokom tri decenije pod Staljinom došao je kraj, ali širom SSSR-a partijske vođe i glavešine velikih preduzeća – kolhoza, fabrika tenkova, elektrana i bolnica – vladale su svojim podređenima uz zlostavljanje i zastrašivanje. To su bile okrutne birokrate koje su, prema autoru i istoričaru Pirsu Polu Ridu, „imale lica kamiondžija, ali ruke pijaniste“. Ponižavajući ritual izlaganja ostrim grdnjama praćenim sočnim psovkama izrečenim kroz urlanje, svakodnevno se ponavljao u kancelarijama širom zemlje. To je iznedrilo sveprožimajuću kulturu poltronskih poslušnika koji bi naučili da predvide svaki kapric svojih nadređenih i da se slože sa svim što kažu, ujedno preteći sopstvenim podređenima. Kad bi šef dao svoje predloge na glasanje, s pravom je mogao svaki put da očekuje da se jednoglasno usvoje – bio je to trijumf gole sile nad razumom.

Napredovanje u mnogim političkim, ekonomskim i naučnim poslovima dozvoljavano je samo onima koji su svoje mišljenje zadržavali za sebe, izbegavali konflikte i iskazivali безусловnu poslušnost ljudima iznad sebe. Do sredine sedamdesetih, ovaj slepi konformizam već je ugušio individualno postupanje na svim nivoima države i partijske mašinerije, zarazivši ne samo birokratiju, već i tehničke i ekonomske discipline. Laži i obmane ukorenile su se u sistemu, razmenjujući se u oba smera duž lanca upravljanja: oni na nižim pozicijama su svojim nadređenima slali izveštaje s netačnim statističkim podacima i preteranim procenama, o neostvarenim, navodno trijumfalno ispunjenim ciljevima, o nedostignutim, navodno herojski premašenim kvotama. Da bi zaštitio sopstvenu poziciju, svaki rukovodilac je prenosio te laži svojim rukovodiocima, čak ih i dopunjujući.

Na vrhu te nestabilne piramide obmana, detaljno proučavajući tone papira s brojkama koje su imale malo osnova u realnosti, bili su ekonomski mandarini Državnog komiteta za planiranje – Gosplana – u Moskvi. Mozak „planske ekonomije“, Gosplan je upravljao centralizovanom raspodelom resursa širom SSSR-a, od četkica za zube do traktora, od armiranog betona do gumenih

čizama. Ipak, ekonomisti u Moskvi nisu imali nikakve pouzdane pokazatelje stanja u ogromnoj imperiji kojom su formalno upravljali; lažne ekonomske statistike bile su tako rasprostranjene da je KGB u jednom trenutku koristio kamere svojih špijunskih satelita nad sovjetskim Uzbekistanom u pokušaju da prikupi precizne informacije o prinosu pamuka u državi.

Nestašice i, činilo se, neobjašnjivo izobilje dobara i materijala bili su deo tmurne svakodnevnice, a kupovina je postala igra na sreću koja se igrala mrežastim cegerom zvanim *avoska*, ili torbom „za svaki slučaj“, nošenom u nadi da će kupac naleteti na radnju nedavno snabdevenu bilo čime korisnim – bio to šećer, toalet-papir ili konzerva ratatuja iz Čehoslovačke. Problemi snabdevanja u centralno planiranoj ekonomiji na kraju su postali u toj meri hronični da su usevi trulili na poljima, sovjetski ribari su gledali kako se ulov raspada u njihovim mrežama, a police sovjetskih radnji ipak su bile prazne.

Nenametljivog tona, ali siguran u sebe, Viktor Brjuhanov nije bio kao većina sovjetskih rukovodilaca. Bio je srdačan i omiljen među mnogim sebi podređenim. Izuzetnog pamćenja i pronicljiv za finansijska pitanja, s detaljnim razumevanjem mnogih tehničkih aspekata svog posla – uključujući hemiju i fiziku – ostavljao je snažan utisak na svoje nadređene. Isprva je bio dovoljno samouveren da otvoreno iskazuje neslaganje s njima. Zato je, kad je pritisak mamutskog zadatka s kojim se suočio u Černobilju postao preveliki za njega, odlučio da naprosto odustane od posla.

Ipak, kada je Brjuhanov stigao u Kijev tog julskeg dana 1972. godine, nadzornik iz Ministarstva energetike kojeg mu je imenovala Partija uzeo je njegovu ostavku, pocepao je pred njim i rekao mu da se vrati na posao. Posle toga, mladi direktor je shvatio da nema kud. Šta god drugo njegov posao zahtevao, njegov najvažniji zadatak bio je naprosto da radi kako Partija kaže – i da realizuje njihov plan kako zna i ume. Sledećeg meseca, građevinci su izlili prvi kubni metar betona u temelje elektrane.

Trinaest godina kasnije, 7. novembra 1985, Brjuhanov je ćutke stajao na tribini ispred novog Doma kulture u Pripjatu, na čijim prozorima su bili rukom slikani portreti državnih i partijskih vođa. Na trgu pred njim defilovali su radnici iz nuklearne elektrane i građevinski radnici koji su nosili zastave

i transparente. A u govorima povodom godišnjice Oktobarske revolucije, hvaljen je zbog svojih sjajnih postignuća: uspešnog ostvarivanja planova Partije, čovečnog upravljanja gradom i elektranom za koju je grad služio.

Brjuhanov je posvetio najbolje godine svog života stvaranju carstva od belog armiranog betona koje je obuhvatalo grad sa bezmalo pedeset hiljada ljudi i četiri ogromna reaktora od 1000 megavata. Konstrukcija još dva reaktora već je bila poodmakla i plan je bio da se završe za dve godine. Po planiranom puštanju u rad Jedinice pet i Jedinice šest nuklearne elektrane Černobilj 1988. godine, Brjuhanov bi upravljao najvećim kompleksom nuklearne elektrane na planeti.

Pod njegovim rukovodstvom, nuklearna elektrana Černobilj – tad već formalno zvana nuklearna elektrana V. I. Lenjin – postala je poželjna brojnim nuklearnim specijalistima širom Sovjetskog Saveza. Mnogi su tu dolazili direktno s Moskovskog instituta za inženjerstvo i fiziku (skraćeno MIFI na ruskom – *prim. prev.*), sovjetskog pandana Masačusetskog tehnološkog instituta. SSSR-u, nepopravljivo unazađenom u računarskoj tehnologiji, nedostajali su simulatori za obuku nuklearnih inženjera, pa je posao u Černobilju za te mlade inženjere bio prvo praktično iskustvo u oblasti nuklearne energije.

Gradsko veće, *ispolkom*, udarajući na sva zvona o čudima atomskog grada Pripjata, priredilo je luksuznu monografiju ispunjenu živopisnim fotografijama srećnih građana u neobaveznim aktivnostima. Prosečna starost stanovnika iznosila je dvadeset šest godina, a više od trećine bila su deca. Mladim porodicama na raspolaganju je bilo pet škola, tri bazena, trideset pet igrališta i plaže na peščanim obalama reke. Urbanisti su se postarali da očuvaju šumsko okruženje, pa je svaka nova zgrada bila opasana drvećem. Zgrade i gradske površine bile su ukrašene skulpturama i spektakularnim mozaicima u slavu nauke i tehnologije. Uza svu modernost i uređenost, grad je i dalje bio okružen divljinom, pa je priroda ponekad umela naprosto da začara. Jednog letnjeg dana, Brjuhanovljeva žena Valentina pratila je pogledom par losova koji su isplivali iz reke Pripjat i, gegajući se plažom, nestali u šumi, očigledno ne mareći za plivače koji su zurili u njih.

U *atomgradu* Pripjatu sve je – od bolnice do petnaest vrtića – smatrano dopunom nuklearne elektrane kojoj je grad služio, a bio je finansiran direktno iz Moskve, preko Ministarstva energetike. Građani su živeli u ekonomskom mehuru – bili su u oazi izobilja u pustinji nestašica i uskraćivanja. Prodav-

nice prehrambenih proizvoda bile su bolje snabdevene čak i od kijevskih, sa svinjetinom i teletinom, svežim krastavcima i paradajzom i preko pet vrsta kobasica. U robnoj kući *Raduga* u ponudi su bili austrijski servisi za ručavanje, čak i francuski parfemi i sve to bez liste višegodišnjeg čekanja. Grad je imao i bioskop, muzičku školu, kozmetički salon i jedriličarski klub.

Pripjat je bio gradić: malo koja zgrada je bila viša od deset spratova, i s kraja na kraj grada stizalo se za dvadeset minuta. Svako je znao svakog, i milicija nije imala mnogo posla, kao ni šef gradskog KGB-a, čija kancelarija je bila na petom spratu ispolkoma. Problemi su se uglavnom svodili na sitni vandalizam i pijanstvo na javnom mestu. Svakog proleća reka bi izbacila svoje mračne plodove, otkrivajući otopljena tela pijanica koji su usred zime propali kroz led i udavili se.

Okolo zapadnjaka bi možda primetilo nedostatke Pripjata: požutelu travu koja se kostrešila između betonskih pločnika ili sumornu jednoobraznost višespratnica. Ali muškarcima i ženama rođenim u sivim zaleđima sovjetskih industrijskih gradova, odraslim u sparušnim stepama Kazahstana ili uz sibirske gulage, novi *atomgrad* bio je pravi radnički raj. U domaćim filmovima i na fotografijama, građani Pripjata nisu prikazivani kao sumorne žrtve socijalističkog eksperimenta, već kao bezbrižni mladi ljudi koji voze kajak, jedre, plešu ili poziraju u novoj odeći, dok se njihova deca igraju na velikim čeličnim slonovima ili s kamionom-igračkom jarkih boja – bili su bodri optimisti grada budućnosti.

Pred kraj decembra 1985, Viktor i Valentina Brjuhanov su mogli da se osvrnu na godinu punu uspeha i rekretnica u privatnom i profesionalnom životu. U avgustu su udali ćerku, a Lilia i njen suprug su nastavili studije na Institutu za medicinu u Kijevu; nije prošlo mnogo, a Lilia je prvi put zatrudnela. U decembru, par je proslavio Viktorov pedeseti rođendan i srebrnu godišnjicu braka, organizujući slavlja u svom velikom stanu na čošku zgrade s pogledom na centralni trg Pripjata.

U isto vreme, Viktoru je ukazana velika čast: pozvan je da se pridruži delegaciji na predstojećem 27. kongresu Komunističke partije Sovjetskog Saveza u Moskvi, što je bila bitna potvrda političke podobnosti. Kongres je obećavao da će biti važan događaj za čitav SSSR, prvi kojim bi novi generalni sekretar Mihail Gorbačov predsedavao kao vođa Sovjetskog Saveza.

Gorbačov je vlast preuzeo marta 1985, prekinuvši dugi niz nekompetentnih aparatčika čije su narušeno zdravlje, pijanstvo i senilnost skrivale od javnosti divizije njihovih sve očajnijih čuvara. Sa pedeset četiri, Gorbačov se činio mlad i dinamičan i Zapad ga je dočekao sa entuzijazmom. Političke stavove je formirao šezdesetih godina. Bio je i prvi generalni sekretar koji je iskorišćavao moć televizije. Pričajući opušteno svojim južnjačkim naglaskom, mešajući se sa običnim svetom tokom naizgled spontanih šetnji u većoj organizaciji KGB-a, Gorbačov se stalno pojavljivao u najvažnijoj nacionalnoj informativnoj televizijskoj emisiji *Vreme*, koju je svako veče pratilo gotovo dvesta miliona ljudi. Najavljivao je planove za ekonomsku reorganizaciju – perestrojku – i, u trenucima kulminacije partijskog kongresa u martu 1986, govorio je o potrebi za *glasnošću*, odnosno za otvorenom vladom. Kao predani socijalista, Gorbačov je verovao da se SSSR izgubio na svom putu, ali da se može odvesti ka utopiji istinskog komunizma vraćanjem na Lenjinove osnivačke principe. To bi bilo dugo putovanje. Ekonomija je posrtala pod finansijskim teretom Hladnog rata. Sovjetski vojnici zaglavili su u Avganistanu, a američki predsednik Ronald Regan je 1983. rivalstvo preneo i u svemir Inicijativom za stratešku odbranu, programom „Zvezdani ratovi“. Uništenje nuklearnim udarom činilo se bliže nego ikad. A kod kuće se nije odustajalo od monolitskih, zastarelih metoda – od urušavajuće birokratije i korupcije u Eri stagnacije.

Tokom šesnaest godina koje je proveo gradeći četiri nuklearna reaktora i čitav jedan grad u samotnom močvarnom predelu, Viktor Brjuhanov je stekao obiman uvid u pravu sliku sistema. Kovan na nakovnju Partije, naučen poslušnosti koja je proisticala iz privilegija njegovog položaja, dobro informisan i svojeglav mladi stručnjak preobrazio se u poslušni instrument *nomenklature*. Dostigao je svoje ciljeve i ispunio planove i zaslužio, za sebe i za svoje ljude, ordene za zasluge i bonuse na platu zbog poštovanja rokova i premašivanja radnih kvota. Ali kao svi uspješni sovjetski rukovodioci, da bi to učinio, Brjuhanov je morao da nauči da se dovija i da „mulja“ sa ograničenim resursima kako bi ostvario beskonačni spisak nerealnih ciljeva. Morao je da fušeri, prepravlja brojke i zaobilazi pravila.

Kad se ispostavilo da su građevinski materijali iz specifikacija arhitekata černobiljske elektrane nedostupni, Brjuhanov je bio primoran da improvi-

zuje: planovi su predviđali nezapaljive kablove, ali kako oni nisu mogli da se nađu, graditelji su naprosto radili najbolje što su mogli bez njih.

Kad su u Ministarstvu energetike u Moskvi saznali da je krov turbinske hale elektrane prekriven veoma zapaljivim bitumenom, naložili su mu da ga zameni. Ali nezapaljivi materijal iz specifikacije za ponovno oblaganje krova – širine pedeset metara i dužine gotovo jedan kilometar – čak se nije ni proizvodio u SSSR-u, tako da je Ministarstvo dozvolilo taj izuzetak i bitumen je zadržan. Kad mu je oblasni partijski sekretar naložio da sagradi olimpijski bazen u Pripjatu, Brjuhanov je pokušao da se usprotivi: takvi uslužni objekti bili su uobičajeni samo u sovjetskim gradovima sa više od milion stanovnika. Ali sekretar je bio uporan: „Idi, izgradi ga!“, rekao je, i Brjuhanov je poslušao. Dodatna sredstva za to je našao lažirajući gradske rashode kako bi obmanuo državnu banku.

Rok za konstrukciju četvrtog, najnaprednijeg reaktora u Černobilju se bližio, a još uvek nije bio izveden sigurnosni test nad turbinama za koji je bilo potrebno prilično vremena. Brjuhanov ga je bez mnogo buke odložio, i uspeo da ispuni rok Moskve za završetak reaktora poslednjeg dana decembra 1983.

Ali poput razmaženog ljubavnika, sovjetsko Ministarstvo energetike i elektrifikacije nije bilo zadovoljno. Početkom osamdesetih godina, ionako zgusnut kalendar SSSR-a za izgradnju nuklearnih objekata dodatno je opterećen planovima za još više i veće nuklearne elektrane širom zapadnih teritorija Sovjetskog Saveza. Moskva je planirala da Černobilj, do kraja veka, bude deo guste mreže megakompleksa za proizvodnju nuklearne energije, od kojih bi svaka nuklearna elektrana imala do desetak reaktora. Godine 1984. rok za završetak petog reaktora je pomeren za godinu dana. Problemi s radnom snagom i snabdevanjem i dalje su prožimali sistem: beton je bio defektan; radnici nisu imali električne alatke. Tim predanih agenata KGB-a i njihova mreža doušnika u elektrani neprestano su prijavljivali zabrinjavajuće nepravilnosti u izgradnji.

Godine 1985. Brjuhanov je dobio nalog za izgradnju Černobilja Dva, zasebne nuklearne elektrane sa još dva RBMK reaktora novog tipa, po novom modelu direktno s papira za projektovanje. Trebalo je da bude još gigantskija od svoje prethodnice. Ta nuklearna elektrana je trebalo da iznikne na nekoliko stotina metara dalje od postojeće, s druge strane reke, zajedno s novim stambenim delom Pripjata gde bi se smestili radnici elektrane. Da bi

se došlo do tamo, trebalo je napraviti most, a uz to i novu administrativnu zgradu, desetospratnicu na čijem vrhu bi bila kancelarija iz koje bi direktor mogao da nadzire svoje sve veće nuklearno kraljevstvo.

Brjuhanov je radio bez prestanka. Njegovi nadređeni su obično mogli očekivati da ga zateknu u nuklearci gotovo u bilo koje doba dana ili noći. Ako se nešto ne bi odvijalo po planu u elektrani – što se često dešavalo – direktor bi zaboravljao da jede i održavao bi se svih dvadeset četiri sata na kafi i cigaretama. Na sastancima bi se povlačio u nedokučivo ćutanje, nikad ne izgovarajući reč više nego što je bilo potrebno. Bio je uzdržan i iscrpljen. Imao je malo prijatelja i retko šta je kome poveravao, čak i svojoj ženi.

I Brjuhanovljevo osoblje se promenilo. Odvažan tim mladih specijalista koji su prvi došli u ledenu naseobinu u šumi pre toliko godina, a potom se posvetili puštanju u rad prvih reaktora, otišao je negde drugde. Na njihovo mesto došle su hiljade novih radnika, i Brjuhanovu je bilo teško da održava disciplinu: uprkos nadarenosti za tehniku, nije bio dovoljno snažna ličnost nužna za rukovođenje na sovjetskom nivou. Šef izgradnje elektrane, dominantan partijski čovek s jakim vezama čiji autoritet se merio s direktorovim, podsmešljivo ga je zvao puslica.

Era stagnacije donela je moralno opadanje na radnom mestu i zlovoljnu ravnodušnost prema individualnoj odgovornosti, čak i u nuklearnoj industriji. Ekonomski utopijanizam SSSR-a nije priznavao postojanje nezaposlenosti, i višak ljudi i odsustvovanje s posla bili su hronični problemi. Kao glavni rukovodilac u nuklearnoj elektrani i u pratećem gradu, Brjuhanov je bio odgovoran za obezbeđivanje radnog mesta za sve u Pripjatu. Zahvaljujući zahtevnim građevinskim radovima, zaposleno je dvadeset pet hiljada, a već je sredio sa upravom fabrike električnih komponenata Jupiter da zaposli još žena iz grada. Ali to nije bilo dovoljno. Za svaku smenu, u černobiljsku elektranu autobusima su dovožene stotine muškaraca i žena iz Pripjata, a mnogi su na poslu samo sedeli, nemajući šta da rade. Neki su bili obučeni nuklearni inženjeri koji su, u nadi da će postati deo visokokvalifikovane tehničke elite znane kao *atomščiki*, došli da posmatraju stručnjake na delu. Ali ostali su bili mehaničari i električari iz drugih oblasti energetike – bili su to „energetičari“ ili *energetiki*, sa ružičastom predstavom o nuklearnim elektranama. Njima je rečeno da je radijacija bila toliko bezazlena da se „može mazati na hleb“ ili da je reaktor bio „poput samovara... jednostavniji od termoelektrane“. Neki su kod kuće pili iz čaša u bojama duge koje su,

kako su se razmetali, obojene tako što su potopljene u radioaktivnu vodu bazena elektrane za hlađenje potrošenog goriva. Drugi su nezainteresovano provodili radno vreme čitajući romane ili kartajući se. Oni koji su zaista imali važan posao nazivani su – s birokratskom nepatvorenosću začinjenoj satirom – Grupa efektivnog nadzora. Ipak, teret nepotrebnog ljudstva povlačio je za sobom i one koji su imali obavezu rešavanja urgentnih pitanja, zarazivši elektranu neefikasnošću i opasnom atmosferom inercije.

Iskusni vodeći tim stručnjaka za nuklearno inženjerstvo koji su mislili svojom glavom i nadgledali stavljanje u pogon prva četiri reaktora otišao je, a specijalista višeg nivoa bilo je nedovoljno. Glavni inženjer – Brjuhanovljev glavni zamenik, odgovoran za svakodnevne tehničke operacije elektrane – bio je Nikolaj Fomin, nekadašnji partijski sekretar elektrane i arogantan, bučan aparatčik starog kova. Proćelav, širokih grudi, sa blistavim osmehom i ubedljivim baritonom koji bi naglo prešao u više tonove kad bi se Fomin uzbudio, Brjuhanovljev zamenik je imao svu sovjetsku harizmu dominacije kakva je nedostajala Brjuhanovu. Po struci je bio inženjer elektrotehnike, a njegovo zaposlenje nametnula je Partija uprkos prigovorima Ministarstva energetike. Nije imao prethodno iskustvo u oblasti nuklearne energije, ali ideološki je bio bez zamerke – i istinski se potrudio da savlada nuklearnu fiziku putem dopisnog kursa.

U proleće 1986. Černobilj je zvanično bio jedna od najefikasnijih nuklearnih elektrana u Sovjetskom Savezu, i pričalo se da će Brjuhanovljeva odanost Partiji uskoro biti nagrađena. Rezultati poslednjeg petogodišnjeg plana ukazivali su na to da je elektrana zaslužila najveće državno priznanje: Orden Lenjina. Osoblje bi dobilo bonuse, a Brjuhanov bi bio nagrađen ordenom Heroja socijalističkog rada. U Ministarstvu energetike već je doneta odluka o unapređenju Brjuhanova na poziciju u Moskvi, dok bi Fomin preuzeo od njega funkciju direktora nuklearne elektrane. To bi se objavilo za prvomajski praznik, uz dekret Prezidijuma Vrhovnog Sovjeta.

Uz to, Brjuhanov je ni iz čega podigao Pripjat, stvorivši predivni grad za uzor, dragocen njegovim stanovnicima. I premda je Pripjat imao gradsko veće, gotovo svaka odluka o *atomgradu*, koliko god beznačajna bila, morala je da ima njegovo odobrenje. Arhitekta su na početku predvidele raznovrsno drveće i grmlje – breze, brest i divlji kesten; jasmin, jorgovan i žutiku. Ali

Brjuhanov je posebno voleo cveće i naložio je da se zasadi svuda. Na sastanku *ispolkoma* 1985. godine, najavio je veličanstveni potez. Po njegovoj želji, ulice će krasiti pedeset hiljada grmova ruža: po jedan za svakog muškarca, ženu i dete u gradu. Naravno, bilo je prigovora. Kako da nađu toliko cveća? Ipak, do narednog proleća, kupljeno je trideset hiljada skupih i kvalitetnih baltičkih ružinih grmova koji su zasadeni duž dugih, uzdignutih leja pod topolama u Lenjinovom bulevaru i svuda po centralnom trgu.

Tamo, na uzdignutom betonskom trgu kraj Kurčatovljeve ulice, na kraju živopisne promenade koja je vodila u Pripjat, po planovima je bila predviđena Lenjinova statua, arhitektonska nužnost za svaki veliki grad u SSSR-u. Ipak, spomenik još uvek nije bio izgrađen. Gradsko veće je objavilo konkurs za idejno rešenje. U podnožju budućeg spomenika nalazila se trouglasta drvena kutija oslikana nadahnjujućim portretom te srpom i čekićem, uz slogan: „Lenjinovo ime i cilj živeće zauvek!“

U međuvremenu, Viktor Brjuhanov je dao svoj blagoslov za podizanje spomenika drevnijim bogovima: ispred gradskog bioskopa digli su ogromnu, bronzanu, šest metara visoku realističnu statuu. Predstavljala je Titana, nagog ispod nemirnih nabora ogrtača, kako visoko nad glavom drži vatrene plamičke. Bio je to Prometej, koji je ukrao vatru sa Olimpa, donevši ljudima svetlost, toplotu i civilizaciju – baš kao što su lučonoše Crvenog atoma obasjale mračna domaćinstva SSSR-a.

Ali drevni grčki mit imao je i mračnu stranu: Zevs je toliko razbesnela krađa najmoćnije tajne bogova, da je okovao Prometeja na stenu, a ogroman orao bi svakog dana, za vekove vekova, sletao da mu izjeda jetru.

Ni smrtni čovek nije izbegao odmazdu što je prihvatio Prometejev dar. Zevs je ljudima poslao Pandoru, prvu ženu, s kutijom iz koje su se oslobodila sva zla da se više nikad ne obuzdaju.